

Визнання активів необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави: дисбаланс правових можливостей протидії корупції

Мірошниченко С. С.¹, Драган О. В.², Форостяний А. В.³

Опубліковано	Секція	УДК
30.01.2026	Право	343.352

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18770691>

Анотація. Стаття присвячена актуальній проблемі визнання необґрунтованих активів та стягнення їх в дохід держави («цивільній конфіскації») в аспекті справедливості юридичної процедури.

Відмічається, що в питанні імплементації механізмів криміналізації незаконного збагачення та «цивільної конфіскації» Україна обрала комплексний підхід, поєднавши кримінально- і цивільно-правові антикорупційні інструменти. Зважаючи на легітимну мету антикорупційної державної політики таке поєднання – ознака всебічності, що має підсилити антикорупційну стратегію держави. З іншого боку, такий антикорупційний симбіоз приніс у правову систему більше невизначеності, ніж ефективності.

Наголошується, що однією з наріжних в інституті «цивільної конфіскації» є проблема стандарту доказування, яка навіть у Європі, де зазначений інститут широко поширений, не залишається поза увагою. Автори звертаються до однієї з публікацій Інституту Макса Планка, де наголошено, що питання про те, чи може стандарт доказування для некримінальної конфіскації бути нижчим, ніж для конфіскації на основі кримінального покарання, є не тільки найважливішим теоретичним питанням для моделей Non-Conviction-Based Confiscation, але й найважливішим практичним питанням в контексті презумпції невинуватості та захисту права власності.

Авторами підкреслюється, що інститут доказування за свою тривалу історію набув фундаментального характеру для науки, практики і правової системи, оскільки необхідний для встановлення та пізнання фактів об'єктивної дійсності, істини. Її установлення гарантують засадничі принципи і презумпції права: верховенства, невинуватості, змагальності, диспозитивності, рівності.

Закономірно, що одним із аргументів Конституційного Суду України щодо неконституційності статті 368⁻² Кримінального кодексу України через неприпустимість покладання на особу обов'язку доводити свою невинуватість у вчиненні злочину було порушення саме конституційного принципу презумпції невинуватості.

¹ доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Київського університету інтелектуальної власності та права, м. Київ ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-4215-1603>

² доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувача кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Київського університету інтелектуальної власності та права, м. Київ ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-5696-6360>

³ кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики, Київський університет інтелектуальної власності та права, м.Київ ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-8683-488X>

Робиться висновок, що реалізація інституту «цивільної конфіскації» балансує на межі порушення права на справедливий суд та захисту права власності. Тож щоб упередити використання цього інституту як інструменту політичного тиску, цей інститут потребує чітких процедурних гарантій.

Ключові слова: необґрунтовані активи, незаконне збагачення, корупція, кримінальне правопорушення, конфіскація, кримінологічна характеристика, верховенство права, презумпція невинуватості, Конституційний суд України, Вищий антикорупційний суд, Європейський суд з прав людини, воєнний стан.

Recognition of assets as unfounded and their seizure as state revenue: imbalance of legal opportunities to combat corruption

Abstract. The article is devoted to the current problem of recognition of unjustified assets and their recovery into the state income ("civil confiscation") in the aspect of the fairness of the legal procedure.

It is noted that in the issue of implementation of mechanisms for criminalization of illicit enrichment and "civil confiscation", Ukraine has chosen a comprehensive approach, combining criminal and civil anti-corruption instruments. Given the legitimate goal of anti-corruption state policy, such a combination is a sign of comprehensiveness, which should strengthen the anti-corruption strategy of the state. On the other hand, such an anti-corruption symbiosis has brought more uncertainty than efficiency to the legal system.

It is emphasized that one of the cornerstones of the institution of "civil confiscation" is the problem of the standard of proof, which even in Europe, where this institution is widespread, is not left without attention. The authors refer to one of the publications of the Max Planck Institute, which emphasizes that the question of whether the standard of proof for non-criminal confiscation can be lower than for confiscation based on a criminal sentence is not only the most important theoretical issue for Non-Conviction-Based Confiscation models, but also the most important practical issue in the context of the presumption of innocence and the protection of property rights.

The authors emphasize that the institution of proof over its long history has acquired a fundamental character for science, practice and the legal system, since it is necessary for establishing and knowing the facts of objective reality, truth. Its establishment is guaranteed by the fundamental principles and presumptions of law: supremacy, innocence, adversarial nature, dispositivity, equality.

It is natural that one of the arguments of the Constitutional Court of Ukraine regarding the unconstitutionality of Article 368-2 of the Criminal Code of Ukraine due to the inadmissibility of imposing on a person the obligation to prove his innocence in committing a crime was a violation of the constitutional principle of the presumption of innocence.

It is concluded that the implementation of the institution of "civil confiscation" balances on the verge of violating the right to a fair trial and protecting the right to property. Therefore, in order to prevent the use of this institution as an instrument of political pressure, this institution requires clear procedural guarantees.

Keywords: unfounded assets, illicit enrichment, corruption, criminal offense, confiscation, criminological characteristics, rule of law, presumption of innocence, Constitutional Court of Ukraine, High Anti-Corruption Court, European Court of Human Rights, martial law.

Вступ

Постановка проблеми. З набранням чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» від 31.10.2019 № 263-IX, тобто 29 листопада 2019

р. (надалі – Закон № 263-IX) [1], вступив у силу правовий інститут так званої «цивільної конфіскації», а саме визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави (unexplained wealth mechanism).

Український законодавець передбачав, що запровадження інституту визнання необґрунтованими активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та стягнення таких активів у дохід держави, буде відповідати кращим світовим практикам боротьби із корупцією.

Проте, як свідчить практика Вищого антикорупційного суду, попри незначну кількість справ щодо «цивільної конфіскації» (станом на 6 лютого 2026 року Вищий антикорупційний суд як суд першої інстанції ухвалив рішення у 39-ти відповідних справах [2], функціонування цього інституту супроводжується низкою проблем, які потребують доктринального аналізу.

Зокрема, неоднозначно сприймається знижений стандарт доказування у таких справах, який через ризик порушення права власності, неконтрольовану дискрецію правоохоронних органів, дисбаланс правових, у т. ч. процесуальних, можливостей, їх непропорційність, що не забезпечує достатнього захисту для власника майна, невизначеність норм закону тощо, зазнає критики.

Тож визнання необґрунтованих активів та стягнення їх в дохід держави є актуальним предметом наукового аналізу сучасних учених. Про це свідчать наукові праці Н. В. Білянської, І.А. Боровської, Я. В. Вороніжського, В. В. Довганич, В. А. Кройтора, Є. В. Крука, Н. М. Навальневої, А. С. Осадько, І. В. Панаїда, Т. М. Хутор та інших вчених.

Водночас дискусійна напруга навколо інституту «цивільної конфіскації» не згасає. Сучасні контексти, в яких наразі живе Україна, загострюють питання справедливості у праві, балансу правових можливостей.

Актуальність теми цієї статті обумовлена, насамперед, необхідністю критичного аналізу усталеного стандарту доказування у справах про «цивільну конфіскацію» в аспекті справедливості юридичної процедури.

Результати

Визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави або інститут «цивільної конфіскації» є компонентом міжнародної та національної державної антикорупційної політики України, згідно з якою державі відведена активна і провідна роль у контролі над корупцією.

Контроль над корупцією, як неодноразово зазначалося в наукових джерелах, є концепцію зменшення її рівня та локалізації сфери поширення, а також прогнозування небезпеки впливу корупційних проявів на різні соціальні процеси. Саме така концепція прийнята у країнах Західної Європи [3, с. 131].

Тож з-поміж інших антикорупційних інструментів, на міжнародному та європейському рівнях поширений й інститут «цивільної конфіскації». Так, у статті 5 Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом (2005), що ратифікована Україною, кожна Сторона вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення застосування заходів з блокування, арешту й конфіскації до:

- а) майна, в яке були перетворені або конвертовані доходи;
- б) майна, одержаного із законних джерел, якщо до нього було цілком або частково прилучено доходи, - не більш ніж в обсязі оцінної вартості таких доходів;
- в) прибутку або інших вигод, одержаних від доходів, від майна, в яке були перетворені або конвертовані доходи, одержані злочинним шляхом, або від майна, до якого прилучено доходи, одержані злочинним шляхом, - аж до оцінної вартості таких доходів, у такий самий спосіб і настільки, який і наскільки застосовується до доходів [4].

Аналогічні положення містить Конвенція ООН проти корупції (ст. 31) 2003 [5].

Практика «цивільної конфіскації» застосовується у низці зарубіжних країн.

Наведемо, для прикладу, їх класифікацію, запропоновану Я. Вороніжським, який, залежно від імплементації до правової системи механізмів криміналізації незаконного збагачення та цивільної конфіскації, розділив країни на такі групи: 1) у яких криміналізовано незаконне збагачення та впроваджено інститут цивільної конфіскації (Україна, Молдова, Латвійська Республіка, Литовська Республіка); 2) у яких лише криміналізовано незаконне збагачення, цивільну конфіскацію не імplementовано (Аргентина, Франція, Китай); 3) у яких введено цивільну конфіскацію, а незаконне збагачення не криміналізовано (Австралія, Велика Британія, Ірландія, Канада, ПАР, США); 4) у яких немає ні механізму криміналізації незаконного збагачення, ні цивільної конфіскації *in rem* (Королівство Бельгія, Нідерланди; у Норвегії, Швеції та Данії, Фінляндії функціонує в усиченому вигляді в межах кримінального процесу) [6, с. 89].

Як видно, Україна обрала комплексний підхід, поєднавши кримінально- і цивільно-правові антикорупційні інструменти. На перший погляд та зважаючи на легітимну мету антикорупційної державної політики, таке поєднання – ознака всебічності, що має підсилити антикорупційну стратегію держави. З іншого боку, як показала правозастосовча практика, такий антикорупційний симбіоз приніс у правову систему більше дискусійності та невизначеності, ніж ефективності.

Однією з наріжних в інституті «цивільної конфіскації» виявилася проблема стандарту доказування у справах про визнання необґрунтованими активів. Принагідно зауважити, що навіть у Європі, де зазначений інститут широко поширений, це питання не залишилося поза увагою дослідників.

Як зазначається в одній із публікацій Інституту Макса Планка з іноземного та міжнародного кримінального права, питання про те, чи може стандарт доказування для некримінальної конфіскації бути нижчим, ніж для конфіскації на основі кримінального покарання, є не тільки найважливішим теоретичним питанням для моделей NCBC (скороч. від Non-Conviction-Based Confiscation – *С. М.*), але й найважливішим практичним питанням. Зокрема, існують прогалини та відкриті питання щодо вимог у сфері прав людини в контексті презумпції невинуватості та захисту права власності [7, с. 300-301].

Судова інтерпретація цього питання переважно спирається на практику Європейського суду з прав людини. Як показав аналіз (рішення ЕСПЛ у справах «Gogitidze and Others v. Georgia»; «Arcuri and Others v. Italy»; «Phillips v. the United Kingdom», ін.), Суд виходить із того, що оскільки такий механізм не передбачає кримінального покарання, тому може застосовувати менш суворі стандарти доказування, зокрема, принцип «балансу імовірностей».

Так, у справі № 991/3346/23 Верховний Суд зазначив, що чинне законодавство передбачає, що правоохоронні органи доводять, а суд вирішує на основі принципу «переваги доказів», що активи набуті чиновником прямо або опосередковано з незрозумілих джерел, не конкретизуючи, який саме злочин/інша неправомірна поведінка були джерелом отриманих доходів. У таких справах в результаті цивільного провадження суд ухвалює рішення на користь тієї сторони, сукупність доказів якої є більш переконливою порівняно з сукупністю доказів іншої сторони. Доказ щодо балансу вірогідностей або високої ймовірності незаконного походження майна в поєднанні з неможливістю власником цього майна довести протилежне є достатнім для перевірки критерію пропорційності відповідно до статті 1 Протоколу № 1 Конвенції [8].

В іншій справі Верховний Суд зазначив, що у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави позивач (Держава) зобов'язаний навести у позові фактичні дані, які підтверджують зв'язок активів з особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та їх необґрунтованість, тобто наявність визначеної ч. 2 ст. 290 ЦПК різниці між вартістю таких активів та законними доходами такої особи. У разі визнання судом

достатньої доведеності зазначених фактів на підставі поданих позивачем доказів спростування необґрунтованості активів покладається на відповідача (абз. 2 ч. 2 ст. 81 ЦПК України). Тож у таких справах суд виносить рішення на користь тієї сторони, сукупність доказів якої є більш переконливою порівняно з сукупністю доказів іншої сторони (ч. 4. ст. 89 ЦПК України) [9]).

Виходячи з наведених висновків Верховного Суду та актів законодавства, на підставі яких вони зроблені, у зазначеній категорії справ єдинозастосовуваним є занижений (або полегшений) стандарт доказування, який означає «перевагу доказів» або «баланс імовірностей» (balance of probabilities). Застосовуючи такий стандарт доказування, Вищий антикорупційний суд апелює, з-поміж іншого, і до засади змагальності процесу, зазначаючи, що відповідні процесуальні правила дозволяють оцінити, наскільки вдало сторони виконали вимоги щодо тягара доказування і наскільки вони змогли переконати суд у своїй позиції, що робить оцінку доказів більш алгоритмізованою та обґрунтованою. Тож за стандартом «баланс імовірностей» тягар доведення вважається виконаним, якщо на підставі поданих доказів можна зробити висновок, що факт швидше мав місце, ніж ні [10].

Виходить, що презумпція необґрунтованості активів є спростовною, і у процесі судового розгляду тягар доказування перекладається саме на відповідача, який має довести законність набуття активу або спростувати зв'язок з цим активом чи його необґрунтованість [11].

Проте, маємо переконання, що покладення у таких справах тягара доведення на відповідача (навіть якщо він є публічною особою) більше тяжіє до дисбалансу правових можливостей, ніж до їх рівноваги.

Інститут доказування за свою тривалу історію набув фундаментального характеру для науки, практики і правової системи, оскільки процес доказування необхідний для встановлення та пізнання фактів об'єктивної дійсності, істини. Її установа гарантують засадничі принципи і презумпції права: верховенства, невинуватості, змагальності, диспозитивності, рівності та інші.

Зазначений інститут (інститут доказування) є похідним від права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенції з прав людини і основоположних свобод, що знайшло своє відображення у положеннях ст. ст. 2, 6, 12, 13, 15, 43, 81 та інших норм ЦПК України [12]. Відповідно до цих норм зміст та форма цивільного судочинства повинні відповідати його загальним засадам, а суд зобов'язаний, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створити необхідні умови для реалізації сторонами їх процесуальних прав та виконання ними процесуальних обов'язків.

Зокрема, цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін. Учасники справи мають рівні права щодо здійснення всіх процесуальних прав та обов'язків, передбачених законом. Кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. Суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених цим Кодексом (ст. 12 ЦПК України) [12].

Згідно з принципом диспозитивності суд розглядає справи на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених ЦПК України випадках (ч. 1 ст. 13 ЦПК України [12]).

З цим принципом корелюють положення статті 81 ЦПК України, частина перша якої закріплює, що кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом [12]. Тож диспозитивність у цивільному судочинстві означає, що тягар доказування лежить на сторонах спору.

При цьому відомо, що кожній стороні повинна надаватися розумна можливість представляти справу в таких умовах, які не ставлять цю сторону у суттєво невідгідне становище щодо другої (рішення ЄСПЛ у справі «Ankerl v. Switzerland»). Тобто у досліджуваній категорії справ відповідачу має бути забезпечена не просто реальна можливість спростувати аргументи держави-позивача, а й справедливо розраховувати, що такі аргументи будуть наведені.

Та й Європейський суд з прав людини, попри визнання заниженого стандарту доказування у справах про «цивільну конфіскацію», чітко окреслює межі допустимості такого підходу: цивільна процедура повинна містити належні процесуальні гарантії, ефективний судовий контроль і відповідати засаді пропорційності. Тобто конфіскація має переслідувати легітимну мету - боротьбу з корупцією, і не створювати надмірного тягара непропорційного доказування для особи. Тож допустимість такої конфіскації залежить від дотримання справедливого балансу між інтересами суспільства та правами людини.

Слід погодитися з Європейським судом з прав людини. Унаслідок перекладання у справах про «цивільну конфіскацію» тягара доказування на відповідача (тобто на того, хто заперечує необґрунтованість активів) постає питання, а чи не суперечить це віковичному, відомого ще з часів римського права процесуальному принципу - «Eius incumbit probatio» (доказує той, хто стверджує). Цей принцип є логічним у контексті раціонального мислення та справедливим з погляду права і враховує, що негативні юридичні факти як предмет доказування завжди вирізняються більшою складністю, ніж позитивні.

Не можна у зв'язку з цим не згадати справедливу критику М. Хавронюка, висловлену ним ще 10 років тому стосовно проекту закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення стягнення в дохід держави необґрунтованих активів» (реєстр. № 5577). Тоді науковець наголосив, що в межах однієї правової системи не можуть існувати різні підстави для юридичної відповідальності за одне і те саме діяння, різна процедура доведення таких підстав, а так само, зазначив він, не можуть в межах одного і того самого правового спору одночасно існувати презумпція невинуватості і презумпція вини. Вчений побачив іронію в тому, що доводити безпідставність позову про стягнення необґрунтованих активів має саме відповідач, а не прокурор [13].

За своєю суттю аналогічну позицію висловив і Конституційний Суд України у Рішенні від 26.02.2019 № 1-р/2019 щодо конституційності статті 368² Кримінального кодексу України. Одним із аргументів Суду про визнання цієї статті неконституційною було те, що законодавче визначення незаконного збагачення як злочину за умови, якщо сторона обвинувачення не виконує свого обов'язку збирати докази незаконності набуття особою у власність активів у значному розмірі, уможливило перекладення цього обов'язку зі сторони обвинувачення (держави) на сторону захисту (підозрюваного або обвинуваченого), що є неприпустимим з огляду на конституційний принцип презумпції невинуватості, оскільки в такому разі порушується припис частини другої статті 62 Конституції України щодо неприпустимості покладання на особу обов'язку доводити свою невинуватість у вчиненні злочину, тобто право обвинуваченої особи не доводити свою невинуватість у вчиненні злочину [14].

Тож знижений (так званий «полегшений») стандарт доказування у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави ставить під сумнів дію фундаментальних законів логіки та засадничих принципів права, віддаляє судовий процес від презумпції невинуватості.

Не слід забувати і про те, що інститут «цивільної конфіскації» існує у правовому полі поряд із інститутом права власності, яке в Україні перебуває під міжнародним і конституційним рівнями правової охорони.

Цивілістичний аспект зазначеного інституту закарбований у низці положень Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) як «права приватного». Так, згідно з ч. 2 ст. 328 ЦК України право власності вважається набутим правомірною, якщо інше прямо не впливає із закону або незаконність набуття права власності чи необґрунтованість активів, які перебувають у власності, не встановлені судом. Визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави є підставою припинення права власності (п. 12 ч. 1 ст. 346 ЦК України) [15].

Поряд з цим «цивільна конфіскація» запускає юридичний механізм примусової зміни форми власності з приватної на державну. Причому юридична процедура конфіскації вся пронизана публічними елементами. Заходи з виявлення необґрунтованих активів та збір доказів їх необґрунтованості здійснюють Національне антикорупційне бюро України та Спеціалізована антикорупційна прокуратура, а у визначених законом випадках (ч.5 ст.290 ЦПК України) - Державне бюро розслідувань та Генеральна прокуратура України (Офіс Генерального прокурора) [12], а рішення про конфіскацію ухвалює суд – органи державної влади.

Отже, інструменти, які дозволяють державі позбавляти громадян незаконно отриманого багатства та перерозподіляти його для соціальних цілей, регулюють не відносини між громадянами, а відносини між державою та громадянами [7, с. 301]. А зважаючи на передбачений актами законодавства обсяг повноважень зазначених органів державної влади та їх посадових осіб, у такій категорії справ убачається очевидна ресурсна нерівність, а відповідно і процесуальна спроможність, держави та її громадянина.

Крім цього, як акцентував увагу суддя Верховного Суду Є. Петров, з огляду на досвід розгляду зазначеної категорії справ, такі справи вирізняються специфікою доказування (спростування) фактів (версій) сторін. Характер доказів часто передбачає розкриття особистої інформації – про сімейні, дружні, інші тісні відносини, стиль життя, витрати тощо. Це означає втручання у приватне життя відповідачів та інших осіб (родичів, близьких, друзів) [16]. Отже, відповідач та близькі до нього особи тривалий час (судові процеси не вирізняються швидкістю) перебувають в ситуації «виправдовування» за кожний свій фінансовий і не тільки крок у минулому, можливу причетність до корупції, передчасну підозру і громадський осуд.

Висновки

Попри визнання інституту «цивільної конфіскації» у міжнародній спільноті та імплементацію в українське суспільство, його беззаперечність в існуючому вигляді не є очевидною. Практична реалізація цього інституту балансує на межі порушення права на справедливий суд та захисту права власності. Перекладання у справах про визнання необґрунтованими активів тягаря доказування на відповідача не є справедливим, оскільки відходить від усталених стандартів правосуддя і є серйозним викликом для фундаментальних принципів і презумпції права – його верховенства, презумпції невинуватості тощо. Тож щоб упередити використання інституту «цивільної конфіскації» як зручного інструменту політичного тиску, цей інститут як допустимий засіб «контролю за використанням майна в загальних інтересах» (Європейський суд з прав людини), потребує максимально чітких процедурних гарантій. До того ж, слід враховувати і кримінологічні аспекти запобігання корупційних і пов'язаних з ними правопорушень.

Особливої загрози порушення фундаментальних принципів у взаємовідносинах держави, людини і громадянина набувають в умовах тривалого воєнного стану, коли соціальна напруга в суспільстві, з огляду на побутові, моральні і матеріальні негаразди сягає критичної позначки.

І вже з огляду на це будь-які управлінські рішення, законодавчі ініціативи та їх реалізація мають враховувати всі чутливі складові людського буття, надто, коли йдеться про конфіскацію активів при недоведеності вини і винуватості.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів : Закон України від 31.10.2019 № 263-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 2. С. 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text>
2. Офіційні дані про діяльність Вищого антикорупційного суду. URL: https://first.vaks.gov.ua/?_gl=1*rm6hmf*_ga*MjA5MDk4MzYyOC4xNzY5NjA2MDgy*_ga_4NQVFQKHJM*czE3NzA2MzA4NDUkbzIkZzAkdDE3NzA2MzA4NDkkajU2JGwwJGgw (дата звернення 09.02.2026).
3. Мірошниченко С. С. Встановлення контролю над корупцією як спосіб протидії злочинам проти правосуддя. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2012. Вип. 1. С. 127-134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2012_1_16
4. Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом : Конвенція Ради Європи від 16.05.2005. Офіційний вісник України. 2010. № 95. Ст. 3374. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text
5. Конвенція ООН проти корупції від 31.10.2003. Відомості Верховної Ради України. 2007. № 49. Ст. 2048. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text
6. Вороніжський Я. В. Цивільне судочинство у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави : дис д-ра філософії : 081 Право / Національна академія внутрішніх справ. Київ. 2024. 315 с.
7. Jon Petter Rui / Ulrich Sieber (eds.) Non-Conviction-Based Confiscation in Europe URL: https://pure.mpg.de/rest/items/item_2499325_7/component/file_3081806/content
8. Постанова Верховного Суду від 15.05.2024 року у справі № 991/3346/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120341864>
9. Постанова Верховного Суду від 20.06.2024 року у справі № 991/5169/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120065562>
10. Рішення Вищого антикорупційного суду від 21.11.2025 року у справі № 991/4079/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132102426>
11. Рішення Вищого антикорупційного суду від 13.07.2022 у справі № 991/366/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105252483>
12. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40. Ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n6592>
13. Хавронюк М. Спецконфіскація – спроба номер... Суть законопроекту № 5577. Дата публікації 26.12.2016. URL: <https://racurs.ua/ua/1385-sproba-zaprovadjennya-spekconfiskaciyi.html>
14. Рішення Конституційного Суду України від 26.02.2019 № 1-р/2019 у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України. Вісник Конституційного Суду України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text>
15. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

16. Суддя ВС у КЦС проаналізував особливості розгляду справ щодо визнання активів необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави. Дата публікації 04.12.2025. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1929596/>